

ВИЯВИ НАРЦИСИЗМУ В ПОВІСТІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЗЕМЛЯ»

Художній голос О.Кобиллянської має свою психологічну ауру, котру в останні роки актуалізували літературознавці Т.Гундорова [5], Н.Зборовська [7], С. Михида [12], Г. Левченко [11], С. Павличко [15], В. Агеєва [1] та ін.. Дослідники виявляють риси меланхолії, еротизму, ніцшеанства, фемінізму. Частково аналізують і риси нарцисизму, але роблять це побіжно, у колі інших проблем. У ширшому контексті нарцисизм авторки-класика схарактеризували Т. Гундорова [4] та М. Павлишин [16]. Ґрунтовну аналітичну розвідку про нарцисизм у «Щоденниках» молоді О.Кобиллянської представила Н. Колощук [10]. Усі названі автори вдавалися до літературознавчого психоаналізу. А в плані мовного психоаналізу проза О.Кобиллянської майже не досліджувалася, чим обумовлюємо новизну цієї статті. Крім того, нового прочитання потребує і її повість «Земля», «наскрізь пронизана знаковістю, загодованістю смислів...» [13, 20]. Сучасна школа поступово відходить від спрощеного розуміння цього твору. Раніше на перший план виводилися соціальні мотиви й основна увага акцентувалася на тому, що брат убив брата *через землю*. Тепер таку оцінку вважають застарілою, а повість справедливо називають твором перш за все психологічним. Значною мірою цьому сприяли праці таких науковців, як О.Ковальчук, В.Пахаренко, П.Майдаченко, І.Демченко, Н.Тимків. Пропонований текстово-когнітивний аналіз твору доповнить висновки літературознавців і надасть йому глибшого психологічного уявлення. З огляду на те, що мовний психоаналіз в Україні сьогодні розвинутий слабо, дану статтю вважаємо актуальною.

У мові художнього твору змодельована дійсність з її свідомими і несвідомими аспектами. Тому через мову твору можна дослідити психологічну сутність автора. Розуміння цього йде ще від Юнга, Потебні, Фрейда. Мета цієї розвідки – виявити приховані смислові ресурси мовних одиниць, які б підтвердили наявність нарцисизму в персональному дискурсі та в самої авторки.

Як відомо, написання повісті «Земля» було продиктоване не тільки зовнішніми дійсними фактами, але потребою авторки виплеснути свою емоційну розбалансованість. Сама О.Кобиллянська в автобіографії зізнавалася: «Я просто фізично терпіла під з'явиськом тих фактів, і коли писала – ох, як крилами ридала! Саме в той час лежав мій батько тяжко хворий, і я сама не почувала себе особисто щасливою. Написання цієї повісті дало мені рівновагу, вдоволення і гнало до дальшого творення» [цит. за: 22]. З. Фройд вважав, що нарцисична організація у психіці людини ніколи цілком не щезає [19, 456], тобто є реальна можливість її прояву, зокрема і в художньому тексті.

Поняття "нарцисизм" було введено в наукову літературу англійським ученим Х.Еллісом, який у своїй праці "Аутоеротизм: психологічне дослідження" описав одну із форм поведінки, ототожнених ним з відомим міфом про Нарциса [2, 25]. У галузі вивчення нарцисизму відомі праці Х. Кохута, О. Кернберга, З. Фрейда, Н. Мак-Вільямс, Х. Хензелера, Е. Калітєвської, Д. Хломова та ін.. Ознаками нарцисичної особистості є егоцентризм, самозахоплення, завищена самооцінка, гіпертрофована здатність до витіснення зі свідомості своїх негативних якостей, байдуже ставлення до інших, нетерпимість до успішних людей, заздрість, прагнення принизити гідність інших, нещирість у стосунках [21]. Для виявлення симптоматики нарцисизму ми звернулися до праць психологів [8; 20]. Їхні розвідки і стали орієнтиром для наших спостережень. Розглянемо основні симптоми нарцисичних особистостей і зіставимо з текстом.

У повісті є два персонажі, яких у яких найяскравіше проявляються риси нарцисизму, – це Марійка та Сава. Та окремі вкраплення є і в інших образах. Ми виявили цілу низку підтверджень. Розглянемо їх детальніше, звертаючи при цьому увагу на мовну репрезентацію відповідних психологічних станів.

НАРЦИСТИЧНА ТРАВМА. За свідченням психологів, нарцисизм починає формуватися ще в дитинстві, дуже часто з "нарцисичної травми" [20, 12]. З тексту відомо, що Сава з дитинства не відчував ні батьківського піклування, ні духовного єднання з родиною. Первинний нарцисизм він дістав спадково, від матері, на яку навіть зовні був схожим. Але вроджений нарцисизм міг бути й виправлений правильним вихованням. Натомість хлопця без кінця ганили, порівнювали з іншими, примушували рівнятися на старшого брата Михайла. «Нарцисичну травму наносить дитині невдоволення батьків, які з певних причин мало цікавляться внутрішнім світом і переживаннями дитини [8, 134]. Як пригадуємо з тексту, мати не любила Сави ще з дитинства. Не любить його й дорослого. При згадці про Саву «отуманення запанувало нею і скривило болісно її уста» [9, 17] (усі виділення в ілюстраціях наші. – В.П.). Невинне питання Сави – чи вечеря ще не готова? – викликає у неї несамоовиту лють: «Ай, най тебе там! — *кликнула з високо зморщени-*

ми бровами, неначеб відчула раптом сильний фізичний біль. — ... — І немов роздрознена тим, тягнула дальше: — Та вже вечері хочеться? А чому ж ти вернув так скоро з бурдея? Напоїв ху-добу? Ти мав там сидіти, доки тато не прийде та доки Михайло сам туди на ніч не піде! [9,16]. А далі – прокльони і лайка: «**Бог би тебе скарав, Саво! Мені з жури чорно перед очима, а ти ще приходиш і їси моє серце!**» [9,17]. Подібні розмови були не поодинокі. Тотальне розчарування призвело до усвідомлення недоступності й неважливості для батьків свого емоційного стану. Як зазначає О.Керечан, «підлітковий вік може сприяти нарцисичній фіксації в тому випадку, якщо підліток опирається тільки на себе» [8,140]. Так сталося і з Савою.

ОЦІНЮВАННЯ ТА ЗНЕЦІНЕННЯ. На думку психологів, «нарцисам» властиві полярні думки і оцінки людей, явищ, подій [8, 141]. Підтвердженням цієї тези може слугувати різне ставлення Марії до синів. Михайлові вона віддає своє тепло і материнську ласку, знаходячи для нього найніжніші слова. Її любов до сина особливо сильна у хвилини очікуваного розставання. При думках про його військову службу вона «**зойкнула нараз...мов уколена**», «**вибухла ... голосним плачем**»; «**зойкнула ... і вдарила розпучливо долоню об долоню**»; «**плакала так гірко, що, хлипаючи, дрижала всім тілом**» [9,18]; «**плакала нечутно**» [9,45]. Проводи сина у війське сповнені глибоким драматизмом, а мова матері при цьому нагадує похоронні голосіння: «**Михайле, Михайле! ... Дитино моя, серце моє! За що відривають тебе від мене, за що садять у ярмо? Що будемо без тебе діяти? Що пічне земля без тебе? Як те сонечко, так зайдеш ти для нас, а я розіб'юся, жаль за тобою виссе мою кров і побілить моє волосся. Ми-хай-ле! Ми-хай-ле!**» [9,39]. Та коли Марія згадує Саву, любов, жалі і плач з її серця зникають. Для характеристики молодшого сина знаходяться хіба що зневажливі слова і прокльони: «у нього тверде, **недобре серце, і бог би його скарав за його слова!**»; «**Вже змалку був такий упертий і злосливий!**» [9, 38]. Навіть коли Сава береться до роботи, мати не вірить, що то надовго. «**В нім нема ладу! ... Сьогодні хотів орати й сіяти, ... а завтра або позавтра буде, як той вовк, снуватися, нишпоряти, буде хмарний, неспокійний і до нічого пальцем не диткнеться**» [9, 78]. Коли Сава не виконував одразу її вказівок, Марія нарікала: «**Приятель пішов, а ворог лишився. Чого гризеш моє серце?**» [9, 51]. Граничний стан материнського негативу до Сави звучить після смерті старшого сина: «**А відтак розсипувалися прокльони з уст нещасної матері на голову сина, так що волосся дубом ставало й тілом мороз пробігав. Вона ненавиділа Саву**» [9, 141].

У нарцисичних особистостях психологи спостерігають **МЕХАНІЗМ ВИПЕРЕДЖАЮЧОГО НЕПРИЙНЯТТЯ, ЗНЕХТУВАННЯ**. Такі люди немовби намагаються знехтувати кимсь швидше, ніж це зроблять з ними самими. Найкращим репрезентантом такого психічного стану є лексеми *глумливо, напівглумливо, глум, зухвало*, фразеологізм *кинути обидним словом*. Ними найчастіше охарактеризовано манеру поведінки Сави, до прикладу: «**слідив за нею мовчки напівглумливо**» [9, 16]; «**відповів глумливо**» [9, 17]; «**говорив Сава глумливо**» [9, 73]. Про наявність такого ж стану у самої авторки свідчить і вживання названих мовних одиниць в інших контекстах: «**...а двері у завісах з дикої гри бурі скрипіли й глумливо озивалися**» [9, 135]; «**перешіптувалися глумливо між собою люди**» [9, 137]; «**Домнічка здвинула глумливо плечима**» [9, 63]; «**казала з легким глумом**» [9, 88]; «**всміхнеться зухвало, кине їй обидне слово**» [9, 142].

ПОЧУТТЯ ВИНИ. Це нове проникнення у психологію нарцисичної особистості. Не всі персонажі повісті наділені почуттями вини. Але велика частотність слів *винен, вина, не винен, винуватий* виконує проєктивну роль авторської психології, хоча зовні цими лексемами нібито відтворено безмежний світ людських стосунків: «**Сварилися, то сварилися, він тому не винен**» [9, 13]; «**Може, я й тому винен, що ви плачете?**» [9, 17]; «**Що я йому винен?**»; «**...чи я винен, що у нього землі нема?**» [9, 19]; «**Що хто винен тому, що був дурною дитиною?**» [9, 38]; «**Кому був він що винен?**» [9, 107]; «**Та й хто був винен?**» [9, 113]; «**І хто був винен? Хто був винен?**» [9, 128]; «**Сава був винен, що вона терпіла від тої розпусниці**» [9, 142]; «**де проживає той, що винен її горю**» [9, 145]; «**Що вам Домніка винна?**» [9, 63]; «**...я не винна тому, що ворожу**» [9, 66]; «**Саво! Я тобі нічого не винна! — зойкнула вона, страшно перелякана.— Я тобі нічого не винна!**» [9, 98]; «**Бог з вами, бадіко, вона не винна!**» [9, 109]. Глибинне відчуття провини акумулювано в образі Івоніки, котрий звинувачує й себе у трагедії: «**...заходив на прощу до святого Івана Сучавського і тут умлівав душею. Чи не винен він сам тому страшому горю? Чи не був задобрим для Михайла, а застрогий для Сави? ...Він бажав добра для обох, але, може, він і винуватий? Господь один знає, в чім лежить вина**» [9, 140].

ГОРДИНЯ є чи не основною рисою «нарцисів». На мовному рівні репрезентується лексемами *гордо, погорда, гордий*. Ними охарактеризовано як людей, так і світ природи: [лісові оазис] «**самітно і глядять гордо на збіжжя**» [9, 1]; «**їй [Докії] зовсім не вадило ... гордо заломлювати шию і летіти чи вгору**» [9, 2]; [товар] «**був гордощами Івоніки**» [9,12]; «**пишалася ... у покірній гордості пшениця**» [9, 46]; «**Ади, які в мене руки! — додав гордо**» [9, 96]; «**Сказавши своє... закинувши гордо голову взад, мов лев, вийшов мовчки з хати**» [9, 144]; «**додала з неописаною погордою**» [9, 42]. А для характеристики

селянки Докії авторка не без іронії вживає порівняння як *цариця* («...говорила Докія понурим, майже неприязним шепотом, своєю **гордою**, високою статтю, **мов цариця**, перевищаючи всіх» [9, 107]; «Мудра була й розважна, і **мов та цариця**, що хоч без корони, та все правила всім» [9, 144]).

Характерним симптомом для нарцисичної особистості є УНИКАННЯ СТОСУНКІВ І БАЙДУЖІСТЬ ДО ІНШИХ. Моральний осуд пришвидшує самоізоляцію Сави: «По своїм повороті з в'язниці оказував Сава свою **байдужність** проти родичів цілком явно»; «Дома, здавалося, просиджував із найбільшою **відразою і з усилюванням**»; «...його очі запалювалися неприязним блиском, і він відказував із **відражаючою злобою**...» [9, 141].

Таким чином, вагомість повісті «Земля» не в соціальних мотивах, а в тому, що авторка зуміла заглянути в непроникний для людського ока трансцендентний світ людської душі. Не маючи чіткого ідеалу повноти життя, відкинутий рідними і засуджуваний соціумом, нарцисична особистість – Сава вмирає духовно. А слідом за ним руйнується і «нормативна» родина хліборобів. І це, напевно, набагато страшніше, ніж втратити землю. Разом з тим, художній твір можна вважати певним типом самовираження, розкриття потаємного, інтуїтивного, підсвідомого. Письменниця своєю мовою підсвідомо передає свої думки. Її модерна свідомість спрямована на поглиблену рефлексію пошуку. Когнітивно-текстовий аналіз відкриває нову реальність давно відомих творів, виявляючи раніше невидимі зрізи і площини і націлює на стратегічну перспективу пошуку нарцисизму в інших творах авторки-класика.

Список використаних джерел

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія / Віра Агеева. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
2. Гладка Н.В. Нарцисизм на межі між літературознавством і психологією /Н.В. Гладка // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 11 (198) – Ч. II. – С. 25–30 .
3. Глоба Л. Психолінгвістичні аспекти сприйняття і розуміння художнього тексту/Лідія Глоба // Психологія особистості. – 2011. – №1. – С.132–137.
4. Гундорова Т. Кобилянська – Довженко: навколо «Землі», або різниця аналогій/ Тамара Гундорова // Слово і час. – 1997. – № 11–12. – С.57–62.
5. Гундорова Т. Femina Melancholica: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2002. – 272 с.
6. Гурдуз А. Витоки міфопоетичної парадигми повісті Ольги Кобилянської «Земля» (міфологеми поля і лісу) /Андрій Гурдуз // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – №5. – С.194–198.
7. Зборовська Н.В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Н.В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
8. Керечан О. Гештальттерапія нарцисичних розладів особистості / Оксана Керечан // Психологія особистості. – 2011. – № 1 (2). – С.138–144.
9. Кобилянська О. Земля . – 124 с. [Електронний ресурс] / О.Кобилянська. – Режим доступу: <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>
10. Колощук Н.Г. «Щоденники» Ольги Кобилянської як еґо-текст епохи декадансу: нарцисизм жіночого «я» [Електронний ресурс] / Н.Г.Колощук – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/3602/1/>
11. Левченко Г.Д. Психоаналітична інтерпретація прози Ольги Кобилянської: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.01 «Українська література» / Г.Д. Левченко. – К., 2005. – 20 с.
12. Михида С.П. Психологія творчості: пошук нової методології [Електронний ресурс] / С.П. Михида. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua>
13. Могильницька Г. Символіка лісу та її роль в розкритті проблеми влади землі над людиною (за повістю О.Кобилянської «Земля») // Українська мова і література в школі. – 2004. – №2. – С.19–23.
14. Нікітчина Г.Д. Анімістичний дуалізм новелістики Ольги Кобилянської [Електронний ресурс] / Г.Д. Нікітчина. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua>
15. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко // Теорія літератури. – К.: Вид-во С.Павличко «Основи», 2002. – С. 21 – 423.
16. Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання : [наук. видання] / Марко Павлишин. – Б.м. : Акта, 2008. – 357 с.
17. Пахаренко В. Погляд у безодню (Прочитання «Землі» О.Кобилянської) // Українська мова та література. –1999. – №1. – С.3–5; №2. – С. 2–3.
18. Тимків Н. Своєрідність авторської позиції в повісті Ольги Кобилянської «Земля» /Н.Тимків // Дивослово. – №3. – 2005. – С.5–10.

19. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии. – Изд-во «Мерани», 1991. – 396 с.
20. Kohut H. The Analysis of the Self / H. Kohut. – New York : International Universities Press, 1971.
21. <http://studentam.net.ua/content/view/3160/97/>.
22. http://ua-referat.com/Кобилянська_Ольга_Юліанівна

Анотація. У статті досліджується мовне вираження нарцисизму в художньому тексті. Зосереджується увага таких рисах, як нарцисична травма, почуття вини, оцінювання та знецінення, психологічне витіснення, уникнення стосунків. Аналізуються мовні кореляти цих психологічних станів.

Ключові слова: нарцисизм, текст, підсвідомість, провина, гордість.

Summary. The research was done in terms of psycholinguistics, which belongs to the cognitive sciences, representing the modern scientific era. The article is devoted O.Kobylianska (1863 – 1942), famous Ukrainian writer, representative of modern prose. It is analysed the works of the scientists who have been studying her life and work during the last decades (T.Hundovoyi, S.Myhydy, H.Levchenko, S.Pavlychko, N.Zborovskoyi, V.Aheyevoiy, N.Koloschuk to others ...). It is emphasized that they analyzed the works in terms of psychoanalysis of Literary criticism. And in terms of linguistic psychoanalysis O. Kobylianska's prose hasn't been researched. Therefore, the proposed article is marked by novelty. It is also ascertained its actuality because the linguistic psychoanalysis in Ukraine is developed very poorly. It is indicated that the story "Earth" now requires new reading and psychological expressiveness. The literary works of scientists – experts of Literary criticism who have already tried to do it (H. Mohylnytska, V. Paharenko, N. Tymkiv) are named. The necessity to supplement their conclusions with specific linguistic facts is highlighted. The analysis was conducted on the text and linguistic level, on the verge of linguistics, Literary criticism and psychology. In order to explain psychological facts it is involved the works of psychologists S. Freud, C.-G. Young, O. Kernberg, X. Henzeler, E. Kalitiyevskoyi, O. Kerechan, H. Kohuta etc ... On the basis of them it is presented the ideas about narcissism and the main symptoms of narcissistic personalities. On the particular examples it is proved that the two characters in the story – the Sava and Mary – are endowed with traits of narcissism. On the text level it is researched the stages of formation of Sava's narcissism and the real causes of fratricide. A text-cognitive analysis of the work is done. The linguistic confirmation of narcissism in feature fiction is presented. The attention is focused on such terms as narcissistic injury, guilt, evaluation and impairment, psychological repression, avoidance of relationships. It is analyzed the linguistic correlates of these psychological states. The relationships between linguistic and psychological parameters of creative personality are established. The prospects of development of the linguistic psychoanalysis are outlined.

Key words: narcissism, text, subconsciousness, guilt, pride.

Отримано: 3.02.2015 р.

УДК 001(477)(092):811.161.2Ш/7.08

Поплавська Л.В.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

Іван Огієнко – філолог універсального обширу та проблематики. Сфера його ґрунтовних наукових досліджень охоплює широкий спектр мовознавчих, літературознавчих та культурних проблем. Важливу ланку в науковому доробку вченого займають дослідження творчого шляху генія українського народу Тараса Шевченка і його впливу на розвиток та становлення української літературної мови.

Творча, громадська, мистецька особистість Тараса Шевченка глибока й багатогранна. Вона була і є об'єктом наукових досліджень багатьох наук – філософії, історії, літературознавства, мовознавства, мистецтвознавства, психології та ін. Наблизитися до Шевченка істинного, більше пізнати його допомагають розгорнуті сторінки досліджень шевченкознавців, які надавали великого значення ретельному прочитанню рукописних текстів поета, зокрема їхній лексичній системі, стилю, правописові, окремій букві, логіці розділових знаків та іншим мовним елементам. Різноманітну проблематику мовотворчості поета досліджували П. Куліш, І. Франко, В. Доманиць-